

Vidmantas Mačiulskis – humanitarinių mokslų daktaras (etnologija), Klaipėdos universiteto Menų akademijos Šokio katedros profesorius.

Moksliniai interesai: tautinis šokis, lietuvininkų etninė choreografija.

Adresas: Kristijono Donelaičio g. 5, LT-5800 Klaipėda.

Tel. (8 ~ 46) 398 711.

El. paštas: sk.ma@ku.lt.

Vidmantas Mačiulskis: PhD in Humanities, Associate Professor of Klaipėda University Academy of Arts Department of Dance.

Research interests: national dance, Lietuvininkai (Prussian Lithuanians) ethnic choreography.

Address: Kristijono Donelaičio g. 5, LT-5800 Klaipėda.

Tel. (8 ~ 46) 398 711.

El. paštas: sk.ma@ku.lt.

Vidmantas Mačiulskis

Klaipėdos universitetas

MAŽOSIOS LIETUVOS XVII A. HEIDUKA, SZALA RUTELE IR XIX–XX A. ŠOKIŲ PARALELĖS

Anotacija

Stripsnyje nagrinėjami Mato Pretorijaus XVII a. užrašyti Mažosios Lietuvos šokiai *Heiduka* ir *Szala rutele*. Aptariamos jų paralelės su vėlesniais XIX–XX a. šių šokių variantais, užrašytais Mažosios Lietuvos teritorijoje – Klaipėdos krašte ir dalyje Karaliaučiaus krašto (dab. Kaliningrado sr.) bei Žemaitijoje. Tyrinėjamos šokių paskirties, formų, figūrų sąsajos ir jų kaita.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: lietuvininkai, etninė choreografija, iniciacija, apeiga, šokis.

Abstract

The present article presents analysis of the dances *Heiduka* and *Szala rutele* of the inhabitants of the Lithuania Minor described by Matas Pretorijus in the 17th century. The article discusses the parallels between the dances hereinabove with the later variants of these dances described in the territory of the Lithuania Minor – in Klaipėda region and a certain part of Königsberg area (current Kaliningrad Oblast) – and in Samogitia in the 17–20th centuries. The interrelationship and change of the purpose, forms and figures of dances are analyzed.

KEY WORDS: Prussian Lithuanians, ethnic choreography, initiation, rites, dance.

DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/rh.v17i1.1156>

Įvadas

Istorijos vingiuose laikas buvo negailestingas lietuvininkams. Pirmojo pasaulinio karo negandos, pokario sunkumai, Antrasis pasaulinis karas išblaškė senuosius lietuvininkus po visą Europą, po Sibirą. Daugelis senųjų Mažosios Lietuvos

gyventojų po karo nebegrižo į gimtąsias vietas. Ištisi pamario kaimai liko tušti. Į šį kraštą kėlėsi ateiviai iš kitų Lietuvos regionų. Etnologė Aušra Zabielenė, tyrinėjusi Klaipėdos krašto folkloro ansamblių pateikiamą etnokultūrinį paveldą, pažymi, kad folkloro ansamblių dalyviai dažniausiai atvykę iš Žemaitijos ir jiems svetimas, nežinomas lietuvininkų etninis tapatumas¹. Nelikus daugelio senųjų vietinių gyventojų, lietuvininkų etnochoreografinės tradicijos yra atkuriamos remiantis tik archyvuose išlikusia medžiaga ir dainynais bei pačių kūrėjų menine išmone. Matyt, tai lemia mokslinių tyrimų apie lietuvininkų etnochoreografiją stoka. Darbų, kuriuose aptariama lietuvininkų šokio tradicija, mažoka (Kazys Poškaitis², Dalia Urbanavičienė³, Vidmantas Mačiulskis⁴). Šiuo straipsniu tęsiami lietuvininkų etninės choreografijos tyrinėjimai, padėsiantys Lietuvos etnografiniams ir tautinio meno ansambliams tinkamai (at)kurti lietuvininkų choreografinį paveldą.

Mato Pretorijaus veikalas *Deliciae Prussicae oder Praussische Schaubühne (Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla)*⁵ yra vienas reikšmingiausių šaltinių XVII a. Mažosios Lietuvos žmonių gyvenimui ir kultūrai pažinti. Gimęs apie 1635 m. Klaipėdoje, etniniu požiūriu mišrioje šeimoje, būsimasis istorikas patyrė kelių kultūrų sąveiką ir šeimoje (kalbančioje ir vokiškai, ir lietuviškai), ir to meto Prūsijos Kunigaikštystės visuomenėje. M. Pretorijus 1655–1657 m. studijavo Karaliaučiaus, o 1657–1660 m. – Rostoko universitete, ten gavo laisvųjų menų ir filosofijos magistro laipsnį. Nuo 1664 m. tapo Nybudžių liuteronų bažnyčios kunigu ir dirbo ten dvidešimt metų – iki 1684 m. Nybudžiuose M. Pretorijus pradėjo istoriko ir etnografo darbą, ėmė rinkti medžiagą Prūsijos krašto istorijai, iki 1684 m. padarė didžiąją darbo dalį ir rašė veikalą *Deliciae Prussicae oder Preussische Schaubühne (Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla)*, kuriame visapusiškai aprašė Prūsijos gyvenimo realijas: istoriją, kultūrą, tautybes, kalbą, tikėjimą, liaudies papročius ir kt.

¹ Aušra Zabielenė. Klaipėdos krašto etnokultūrinis paveldas šiuolaikiniuose folkloro ansambliuose. *Lituanistika*, t. 54, nr. 3(75). Vilnius: Mokslo akademija, 2008, 72.

² Kazys Poškaitis. *Liaudies choreografija*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1992.

³ Dalia Urbanavičienė. *Lietuvių apeiginė etnochoreografija*. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, 2000.

Dalia Urbanavičienė. *Šokamosios ir žaidžiamosios sutartinės*. Vilnius: Kronta, 2009.

Dalia Urbanavičienė. Lietuvininkų choreografijos pėdsakai. *Lietuvininkų žodis*. Parengė Norbertas Vėlius, Kazys Grigas, Zita Kelmickaitė. Kaunas: Litterae Universitatis, 1995.

⁴ Vidmantas Mačiulskis. Hermanno Huffzigerio sudarytas Rytų Prūsijos šokių leidinys *Der Tanzkreis. Alte und neue Volkstänze aus Ostpreußen. Liaudies kultūra VI*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2008.

Vidmantas Mačiulskis. XVII–XIX a. lietuvininkų šokis kaip etninės tapatybės ženklas.

Res humanitariae III. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2008.

Vidmantas Mačiulskis. Lietuvininkų šokis prof. J. Lingio archyve. *Res humanitariae V*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2009.

⁵ Prătorius M. *Delicia Prussicae der Preussische Schaubühne*. Berlin, 1871.

Tyrimo objektas – M. Pretorijaus XVII a. užrašyti Mažosios Lietuvos šokiai *Heiduka* ir *Szala rutele* ir vėlesni XIX–XX a. šių šokių variantai, užrašyti Mažosios Lietuvos teritorijoje – Klaipėdos krašte ir dalyje Karaliaučiaus krašto (dab. Kaliningrado sr.) bei Žemaitijoje.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti M. Pretorijaus XVII a. užrašytų Mažosios Lietuvos šokių *Heiduka* ir *Szala rutele* paraleles su XIX–XX a. užrašytais šių šokių variantais.

Uždaviniai: ištirti šokių paskirties, formų, figūrų, žingsnių sąsajas, aptarti jų kaitą.

Tyrimo metodai – analizės, retrospekcijos, rekonstrukcijos, lyginamasis, lauko tyrimo ir apibendrinimo.

Šokis *Heiduka*

M. Pretorijaus šeštojoje „Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla“ knygoje „Senovės prūsų konsekracijos“ septintame, aštuntame, devintame ir dešimtame skyriuose aprašomos senovės prūsų apeigos ir jų detalės, kurias lietuvininkai dar XVII a. atlikdavo per vestuves, sužadėtuves, krikštynas ir laidotuves⁶. Aštuntame knygos skyriuje prie aprašomų lietuvininkų vestuvių papročių M. Pretorijus mini vyrų atliekamą šokį *Heiduka* (Pretorijus 2006, 635) bei pateikia šokio litografinį piešinį (žr. 1–2 pav.).

1 pav. Šokio *Heiduka* piešinys (Pretorijus 2006, 636)

Iš piešinio galima susidaryti pakankamai aiškų šokio vaizdą. Jį atlikdavo 6 vyrai, šokdami po du apie padėtas ant žemės tris kepurės. M. Pretorijui šokio būdas pasirodė ganėtinai savitas, nes rašoma, kad buvo šokama savu būdu. Galima

⁶ Matas Pretorijus. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 3. Sudarytoja Ingė Lukšaitė. Parengė Milda Girdzijauskaitė, Sabina Drebbello, Mintautas Čiurinskas. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006, 575–644.

išskirti šokio formą – sustojus priešpriešiais šoko šeši vyrai, t. y. 3 poros šokėjų. Pateiktame litografiniame šokio paveiksle M. Pretorijus vaizduoja šokėjų kojų padėtis: šokama antrąja kojų pozicija.

Kartu pažymima: „pašokama mandagia poza“, matyt, šokyje buvo atliekami liuoksniai (pašokimai į aukštį arba kiek į tolą, atsispiriant ir nušokant abiem kojom)⁷ ir šuoliai (pašokimai, atsispiriant viena koja ir nušokant kita) (LSŠP 1994, 54). Šokant tikriausiai vyko pasikeitimas vietomis. Be to, pavaizduota šokėjų rankų delnų padėtis, kuri vėliau neaptinkama kituose lietuvių šokiuose. Autoriaus paminėjimas, kad vyrai šokdavę sulenktas rankas iškėlę aukštyn, leidžia manyti, kad tai galėjęs būti apeiginis vaikinų iniciacijų⁸ šokis.

Pasak Balio Sruogos, lietuvių tautosakoje vaikino kepurė, merginos vainikas – tolygios sąvokos. „Užkrito rasa už kepurės, už vainiko – dingo jaunos dieneelės; iš čia ir ašaros, ir liūdėjimas... Einant liaudies simbolika: kepurė = vainikas; rūta = žirgas; žiedas = pentinai; darželis = klėtelė = „stainelė“, kur mylimas žirgas *esti*“⁹.

Dėl vainiko, taip pat ir dėl kepurės, yra susiformavęs ištisas šeimos liaudies dainų ciklas, kuriose tie simboliai nustojo savo pirmąsias reikšmes ir pasidarė dainų objektai, pvz.:

<i>Skrenda brolytis,</i>	<i>Ant jūrių marių,</i>
<i>Skrenda jaunas,</i>	<i>Ant vandenukų –</i>
<i>O jo kepurėlė</i>	<i>Čionai plūduriavo</i>
<i>Viršuj vandens plaukia.</i>	-----

<i>Gelbėk, mergyte,</i>	<i>Gelbėk, brolyti,</i>
<i>Gelbėk, jaunoji.</i>	<i>Gelbėk, jaunasai,</i>
<i>Jei ne mane patį,</i>	<i>jei ne mane pačią,</i>
<i>Noris kepurėlę.</i>	<i>Norint vainikėlių.</i> ¹⁰

Tad galima manyti, kad abiejose šiose dainose jūra reiškia žmogaus nedalią, gyvenimo pavojų, kuriame žūsta ir vaikas, ir mergina, o maldavimas gelbėti kepurę ir vainikėlį yra maldavimas gelbėti jų garbę ir gerą vardą. Tad matome, kad kepurė vaikinui buvo ypač svarbus simbolis.

Galima daryti prielaidą, kad XVII a. M. Pretorijaus aprašytas šokis *Heiduka* buvo vaikinų iniciacijos ritualo dalis. Šokis, žaidimas, apeiginis veiksmas inici-

⁷ *Lietuvių sceninio šokio pagrindai (LSŠP)*. Sudarė: Juozas Lingys, Juozas Gudavičius, Jūratė Čapaitė, Almutė Gražulienė. Klaipėda: Rytas, 1994, 45.

⁸ Iniciacija – perėjimo iš vaiko į suaugusiųjų gyvenimą arba iš vienos amžiaus grupės į kitą ritualas. Žr. D. Urbanavičienė. *Lietuvių apeiginė etnochoreografija*. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, 2000, 66.

⁹ Balys Sruoga. *Dainų poetikos etiudai*. Kaunas, 1927, 107.

¹⁰ Georg Nesselmann. *Litauische Volkslieder*. Berlin, 1853, 366–367.

2 pav. Šokio *Heiduka* piešinys (Pretorijus 2006, 636)

acijų rituale neretai reikšdavo tam tikrą ceremoniją ir buvo apeigos ekvivalentas (Urbanavičienė 2000, 66). Mažėjant iniciacijų reikšmei, kai kuriose kultūrose išliko tik koks nors vienas iniciacijų ritualo momentas: pvz., neofito atskyrimas nuo bendruomenės arba jo drabužių pakeitimas¹¹.

Galimas dalykas, kad XVII a. vaikinių šokis *Heiduka* buvo jų perėjimo į vyrus iniciacijos ritualo dalis. Jis atliekamas vestuvėse. Pasak Žilvyčio Bernardo Šaknio, būtent vestuvėse atliekamos iniciacijų apeigos galėjo būti skirtos ne tik merginoms, bet ir vaikinams¹².

Tokio pat pavadinimo ir panašios formos XIX a. pabaigoje Mažojoje Lietuvoje (Natangoje) užrašytas *Der Heiduckentanz (Haidukų šokis)*¹³. Jį pateikė Liza Treike iš Karaliaučiaus. Šokį atlikdavo trys poros (6 atlikėjai). Jo pradžioje viena eile būdavo sustatomos trys kėdės, tokiais tarpais, kad vienas asmuo juose galėtų šokti. Muzika buvo dviejų dalių, metras – 3/4. Grojant muzikos įžangai, merginos atsisėdavo ant kėdžių, o vaikinai sustodavo eilės gale. Grojant pirmajai šokio melodijai, vaikinai mazurpolkės¹⁴ žingsniu šokdavo grandinėle (gyvatėlę) tarp kėdžių. Grojant antrajai šokio melodijai, išsirinę porą šokėjai susikabindavo valsui ir šokdavo mazurpolkę ratu.

Panašios šokio formos ir figūros, tik kito pavadinimo yra 1948 m. apie Švėkšnų užrašytas šokis *Karūnacija* (žr. 3–4 pav.):

¹¹ Вера Еремина. *Ритуал и фольклор*. Ленинград, 1991, 145.

¹² Žilvytis Bernardas Šaknys. Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje. Iš: *Lietuvos etnologija I*. Vilnius, 1996, 166–167.

¹³ Hermann Huffziger. *Der Tanzkreis. Alte und neue volkstümliche Tänze aus Ostpreußen I*. Leipzig, 1930, 21.

¹⁴ *Mazurpolkė* – lenkų liaudies šokis, kurio metu šokama polka. Muzikos metras 3/4 ar 3/8. XIX a. paplito daugelyje Europos šalių kaip pramoginis šokis. Žr. *Tarptautinių žodžių žodynas (TŽŽ)*. Parengė V. Vaitkevičienė. Vilnius: Žodynas, 2007, 663.

3–4 pav. Šokis *Karūnacija*

(rekonstruota pagal S. Girčiaus aprašą. V. Mačiulskio nuotrauka)

Šokio pradžioje aslos viduryje pastatydavo tris kėdutes. Trys šokėjai ant jų atsisėdavo. Likusieji pradėdavo paprastuoju žingsniu eiti apie sėdinčiuosius. Eidami laisvas rankas su kepurėmis laikydavo pakėlę virš sėdinčiojo galvos, lyg sudarydami žvaigždutę. Taip apėjus apie kiekvieną, muzika pradėdavo groti greičiau, o šokėjai pradėdavo bėgti, „vinguriuoti“ apie sėdinčiuosius. Taip šokdavo, kol atsibosdavo. Vėliau pasikeisdavo vietomis¹⁵.

Pateikėjas Stasys Girčius šokį išmokęs iš savo mamos, kuri buvo kilusi iš Klaipėdos krašto. Pasak pateikėjo, *Karūnaciją* šokdavo vestuvių metu apie Švėkšną, Šilutę. Todėl šokis naudojamas lietuvininkų šokių tyrimams. Švėkšna yra paribyje su Mažąja Lietuva. Žmonių gyvenimas paribyje visada buvo susijęs su kultūriniais mainais ir gretimų etninių kultūrų perėmimu.

Aptarti šokiai *Heiduka*, *Haidukų šokis* ir *Karūnacija* panašūs ne tik pavadinimais, bet ir šokio forma – linija, tik pirmajame šokama apie padėtas tris kepure, o kituose – tris kėdutes ir sėdinčius šokėjus.

Be to, šokio *Karūnacija* metu virš sėdinčio šokėjo galvos sudaroma žvaigždutė. Matyt, tai išlikusių iniciacijų ar vestuvių apeigų liekana, laikui bėgant praradusi savo apeiginę prasmę ir tapusi poros pasirinkimo ekvivalentu. Galima manyti,

¹⁵ KUŠK – Klaipėdos universiteto Šokio katedros folkloro archyvas – K 64-47/1.

kad XVII a. M. Pretorijaus aprašytas vyrų šokis *Heiduka* laikui bėgant prarado savo apeiginę prasmę ir tris padėtas ant žemės kepures pakeitė trys kėdutės. Tačiau tiek šokio forma – linija, tiek figūromis – grandinėle, šie šokiai panašūs. Be to, visus aptartus šokius atlieka šeši šokėjai arba trys poros atlikėjų.

Galima daryti prielaidą, kad XIX a. pabaigoje – XX a. viduryje gyvavę *Haidukų* ir *Karūnacijos* šokiai gali būti M. Pretorijaus paminėto šokio *Heiduka* vėlesni variantai, metams bėgant pasikeitus apeiginei šokio paskirčiai virstę pasilinksmimimo šokiais. Vaikinių iniciacijos jaunimo bendrijoje ir vestuvėse galėjo sudaryti bendrą ciklą – panašiai kaip ir merginų, tik vaikinių iniciacijų laikotarpis tarp pradinės ir baigiamosios ciklo dalies buvo ilgesnis. Anot Dalios Urbanavičienės, vestuvių apeigose aptinkami vaikinių iniciacijų fragmentai leidžia manyti, kad vedybinį vaikinų amžių įteisinanti iniciacijų dalis seniau buvo labiau išplėtotą, tačiau vėliau sunyko arba tiesiog nebuvo pakankamai aprašyta (Urbanavičienė 2000, 80).

Šokio formos ir figūrų panašumų galima rasti tarp Rytų Prūsijoje dar XVII a. viduryje M. Pretorijaus užrašyto šokio *Heiduka* (*Skrybėlių šokis*) (Pretorijus 2006, 635), XIX a. pabaigoje apie Karaliaučių šokto *Haidukų šokio* (Huffziger 1930, 21), XX a. pradžioje paribyje su Mažąja Lietuva šokto šokio *Karūnacija* (KUŠK K 64-47/1) bei XX a. Žemaitijoje užfiksuotų šokių: *Pintuvinio* (KUŠK P-23), *Kepurinio* (KUŠK K-22), *Dujos*¹⁶ ir *Skruzdėlės*¹⁷.

Žemaitijoje šokis minimas tik XX a. viduryje: Kretingos rajone apie Salantus prieš vestuves, Pintuvių vakarą, jaunimas šokavo *Pintuvinį*. Šokdavo tik trys poros. Šokiui buvo reikalingos trys kėdės žemais atlošais. Muzika panaši į polkos (KUŠK P-23).

Kambario viduryje viena eile buvo pastatomos trys kėdės. Šokdamos polką, ateidavo trys poros, apšokdavo aplink kėdes, ir vyrai merginas pasodindavo ant jų. Vėliau visi trys vyrai, susikabinę rankomis virš sėdinčios pirmosios merginos, sudarydavo žvaigždutę ir polkos ar dvigubuoju žingsniu apsukdavo ratą. Tada pereidavo prie vidurinės merginos, žvaigždutę apsukdavo virš jos ir galiausiai visa tai pakartodavo virš trečiosios merginos. Toliau, eidami vienas paskui kitą, vyrai tarp sėdinčių merginų šokdami „rašydavo aštuoniukę“ (KUŠK P-23).

Panašios šokio formos šokis *Skruzdėlė* užfiksuotas Skuodo rajone, apie Ylakius. Pateikėjo žodžiais, tai vestuvinis šokis, skirtas senoms moterims, kad būtų galima ir pašokti, ir pažiūrėti į jas. Šiam šokiui taip pat reikalingos trys kėdės.

¹⁶ LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas – 1226/49.

¹⁷ Audronė Vakariniene. *Šoks broliukai šokinį*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2001, 292.

Kambario viduryje vienoje eilėje pastatomos trys kėdės. Ant jų atsisėdavo trys moterys. Kitos trys, susikabinusios dešinėmis rankomis, sudarydavo žvaigždutę virš pirmosios, vėliau antrosios ir trečiosios sėdinčios moters galvos. Apasukusios žvaigždutes aplink visas tris sėdinčiąsias, moterys paleisdavo rankas ir pradėdavo „rašyti“ dvigubą aštuoniukę¹⁸.

Kiek kitoks šokio variantas *Duja* (LTR 1226/49), užrašytas Šiluvos apylinkėse. Troboje pastatydavo tris kėdes. Ant jų atsisėdavo trys merginos, o kiti šokėjai, sudarę grandinėle, vedžiodavo aplinkui. Kazys Poškaitis 1958 m. Rietavo rajone užrašė šokį *Kepurinis*. Jį šokdavo pagyvenę žmonės. Buvo reikalinga viena kepurė, trys kėdės ir trys poros šokėjų.

Trys vyrai susėdavo ant kėdžių, o trys moterys, dešinėmis rankomis laikydamos virš pirmojo vyro galvos pakeltą skrybėlę, paprastuoju žingsniu sukdamo žvaigždutę į dešinę. Tokiu pat būdu sukdamo žvaigždutę virš antrojo ir trečiojo vyrų. Vėliau šokį kartodavo nuo pradžios, tik žvaigždutę sudarydavo vyrai. Aštuoniukę, pasak pateikėjos, galima buvo šokti polkos arba dvigubuoju žingsniu (LTR 1226/49).

K. Poškaičio užrašytame *Kepurinio* šokyje šokėjos sudarydamos žvaigždutę virš sėdinčio vyro galvos laikydavo pakeltą kepurę. Tai labai panašu į A. Girčiaus Švėkšnos apylinkėse užrašytą šokį *Karūnacija*. Matyt, kepurės laikymas virš sėdinčio šokėjo galvos bus atėjęs iš senesnių laikų ir išlaikęs apeiginių šokių elementų.

Apžvelgus etnografinę medžiagą matyti, kad Žemaitijoje gyvavusius skirtingų pavadinimų šokius – *Pintuvinis*, *Kepurinis*, *Duja* ir *Skruzdėlė* – sieja aštuoniukių „rašymas“ ir žvaigždučių sukimas. Visuose šokiuose buvo naudojamos trys kėdės ir šokdavo tik trys poros arba trys šokėjos.

Kai kur virš sėdinčio šokėjo galvos buvo laikoma kepurė. Vienur tai buvo vestuvinis šokis, kitur tik pasilinksminimo vakaronių dalis. Šokant *Kepurinį* ir *Pintuvinį* būdavo pasirenkama pora.

Šokio forma (trys poros) ir figūromis (aštuoniukių „rašymas“ ir žvaigždučių sukimas) Žemaitijoje užrašyti šokiai artimi Rytų Prūsijoje ir Mažojoje Lietuvoje šokiams *Haidukų* šokiams. Kadangi panašių pavadinimų ir šokio formos Rytų Prūsijoje ir Mozūrijoje užfiksuota ir daugiau šokių *Heiduka*¹⁹, tikėtina, kad trijų porų šokiai buvo būdingi Rytų Prūsijos ir Mažosios Lietuvos regionams. Šią hipotezę patvirtina ir Lietuvos liaudies kultūros centro choreografinio folkloro archyve saugoma medžiaga, kurioje yra keletas panašios formos ir figūrų šokių, užrašytų Skuodo rajone, vadinamų *Vokietuko* vardais (LLKC V-120/45). Tad tikėtina, kad ir pats šokis bus atkeliavęs iš Rytprūsių ir prigijęs Žemaitijoje.

¹⁸ LLKC – Lietuvos liaudies kultūros centro folkloro archyvas – K 64-47/1.

¹⁹ Maria Drabecka. Taniec ludowy. *Kultura ludowa Mazurow i Warmiakow*. Jozef Burgzta. Wroclaw: Wydawnictwo, 1976, 221.

Kartografiniu principu sudėliojus įvairiais laiko tarpsniais šoktus šokius – XVII a. *Heiduka* (Nibūdžiai), XIX a. *Haidukų šokis* (Karaliaučiaus apylinkės), XX a. *Karūnacija* (Švėkšna), *Pintuvinis* (Kretinga), *Kepurinis* (Rietavas), *Duja* (Šiluva), *Skruzdėlė* (Skuodas), *Vokietukas* (Skuodo rajonas) – matyti, jog ši teritorija apima seniau čia gyvenusių skalvių, nadruvių ir kuršių žemes. Pasak mokslininkų, kaip savitas etnokultūrinis regionas Mažoji Lietuva susiformavo iki XVI a. pradžios ir jos pagrindą sudarė skalvių ir nadruvių, pietų kuršių ir vakarų sūduvių žemės²⁰.

Lina Petrošienė, tyrinėjusi lietuvininkų etninę muziką, pažymi, kad lietuvininkų etninės muzikos lokalinius bruožus galėjo lemti Mažosios Lietuvos teritorijoje gyvenusių genčių (skalvių, nadruvių, kuršių) kultūros²¹.

Tad tikėtina, kad dar XVII a. M. Pretorijaus užrašytas šokis *Heiduka* savo forma ir figūromis buvo artimas Mažojoje Lietuvoje gyvenusių skalvių, nadruvių ir kuršių etninėms kultūroms, kurios vėliau buvo perimtos lietuvininkų ir vakarų žemaičių.

Šokis *Szala rutele*

Aprašydamas XVII a. lietuvininkų vestuves M. Pretorijus paliko ir merginų šokio *Szala rutele* (*Rautenkrantz* „rūtų vainikas“) litografinį piešinį (žr. 5 pav.). Jame pavaizduotos lietuvininkės, šokančios apsirengusios to meto tautiniais dra-

5 pav. Šokio *Szala rutele* piešinys
Šaltinis: (Pretorijus 2006, 639)

²⁰ MLE II – *Mažosios Lietuvos enciklopedija II*. Parengė: V. Pėteraitis, Z. Zinkevičius, M. Purvinas, V. Bagdonavičius ir kt. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, 761.

²¹ Lina Petrošienė. *Lietuvininkų etninė muzika: tapatumo problemos*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2007, 264.

bužiais. M. Pretorijaus pastebėjimas, kad šokis buvo palydimas daina, atliekama „savu būdu“, patvirtina savitą dainavimo ir šokio tradiciją.

Szala rutele aprašyme pažymėta keturkampio – sustojus priešpriešiais – šokio forma. K. Poškaičio nuomone, ši šokio forma, sustojus priešpriešiais (*country dance*), vėliau padėjo paplisti iš Vakarų atėjusiems kadriliams, nes greta formos artimumo, panašus ir šokimo būdas – daugiausia vaikščiojama paprastuoju žingsniu, o tai atitiko lietuviškas šokimo tradicijas (Poškaitis 1992, 83).

M. Pretorijus paliko ir grafinius šokio brėžinius (žr. 6 pav.), kurie to laikotarpio šokio aprašams buvo naujovė:

A	B
B	A

Sustoja jų keturios vienos priešais kitas ir šoka viena prieš kitą, viena su kita apsisukdamos ir po to su bučiniu ir tūptelėjimu atsiskirdamos; ir kai abi AA šoka, abi BB stovi (Pretorijus 2006, 635).

6 pav. Šokio *Szala rutele* grafinis piešinys ir aprašas

Taip pat šokio apraše paminėta ir šokio figūra – pynimas: viena su kita apsisukdamos (žr. 7 pav.).

7 pav. Šokio *Szala rutele* piešinys (Pretorijus 2006, 638)

Remdamasis savitu šokio atlikimu ir jo analogija su šokamosiomis sutartinėmis, Zenonas Slaviūnas spėja, jog *Szala rutele* buvusi šokių sutartinė²². Dėl *Szala rutele* sutartininės prigimties neabejoja ir K. Poškaitis (Poškaitis 1992, 82–83),

²² Zenonas Slaviūnas. *Istorinės, humoristinės, šokių ir instrumentinės sutartinės*. Vilnius: Vaga, 1959, 15–16.

Irena Nakienė²³, šokamųjų sutartinių pėdsakų išvelgia ir Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene²⁴. D. Urbanavičienė naujaisioje savo studijoje iš pateiktų tyrimų daro prielaidą, kad M. Pretorijaus pavaizduotas merginų šokis *Szala rutele* iš esmės sutampa su keturinių sutartinių šokimo būdu (Urbanavičienė 2009, 37). Tyrėjos nuomone, šios savitos liaudies kūrybos rūšies išnykimą, matyt, nulėmė paskutiniaisiais šimtmečiais ypač paspartėjusi visuomeninio, kultūrinio ir politinio gyvenimo kultūra. Tačiau nė vienas Mažosios Lietuvos etninės muzikos tyrinėtojas neranda duomenų, kad čia būtų paplitęs daugiabalsiškumas, todėl teigti apie sutartinių gyvavimą Mažojoje Lietuvoje būtų per drąsu. Šiam klausimui reikėtų atskirų studijų.

Rūtos simbolis dažnas lietuvių tautosakoje. Rūta gali simbolizuoti ir pačią mergelę, ir jos nekaltybę, bet dažniausiai – „ji mergelės miela draugė, su kuria ir pasikalbama, ir pasitariama, joje atsispindi mergelės pergyvenimai“ (Sruoga 1927, 108).

Kitaip sakant, rūta yra objektas, kuriuo mergelė operuoja santykiuose su vaikinu. Mergelė, pasisėjusi rūtą, nusipynusi vainikėlių, jau yra pasirengusi tekėti. Tad galima manyti, kad M. Pretorijaus užrašytas vestuvinis merginų šokis *Szala rutele* galėjo priklausyti merginų iniciacijų ritualui, nes, kai rūta pasėta, užaugo, pražydo, galima ją nuskinti ir tekėti. Merginų iniciacijų papročiuose jau po pirmųjų mėnesinių būdavo akcentuojamas vedybų tikslas (Urbanavičienė 2000, 80). Ir merginų, ir vaikinų iniciacijų ritualai neapsiribojo tik vienkartinėmis apėigomis. Tai labiau atsispindi merginų iniciacijose, kurios būdavo atliekamos ir šeimoje, ir kaimynų bendrijoje, ir visos kaimo bendruomenės švenčiamose vestuvėse.

Galima rasti paralelių tarp XVII a. merginų šokio *Szala rutele* ir XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje ir viduryje Mažojoje Lietuvoje ir kitose Lietuvos vietose vestuvių metu šokto *Sėjau rūtas* šokio. Jame taip pat apdainuojama rūtos vegetacija, jos skynimas prilyginamas jaunų dienų netekimui. Be to, ir šokio forma – sustojus priešpriešiais kvadratu – abiejų šokių identiška. Galima daryti prielaidą, kad XVII a. M. Pretorijaus užrašytas merginų šokis *Szala rutele* buvo lietuvininkių merginų iniciacijų ritualinis šokis, laikui bėgant praradęs savo pirminę paskirtį ir virtęs mišriu šokiu, šokamu per vestuves ir jaunimo pasilinksminimus.

Šokių *Sėjau rūtas* ir *Noriu miego* melodijas randame užfiksuotas XIX a. A. Bezenbergerio *Lietuviškuose tyrinėjimuose*²⁵. Šokio *Sėjau rūtas* melodija

²³ Irena Nakienė. Sutartinių reliktai Mažojoje Lietuvoje. *Tiltai*, nr. 7. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2001, 18–27.

²⁴ Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene. Dviejų pradų – vokalinio ir instrumentinio – susipynimas sutartinėje „Buvo dūda Vilniuje“. *Lietuvos muzikologija I. Lithuanian musicology I*. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, 2000, 50.

²⁵ Adalbert Bezenberger. *Litauische Forschungen. Beiträge zur Kenntniss der Sprache und des Volktumes der Litaure von Adalbert Bezenberg*. Göttingen, 1882, 127.

užrašyta Klaipėdos rajone, o *Noriu miego* – Ragainės apskrityje (Bezenberger 1882, 13).

XX a. Mažosios Lietuvos šokio *Sėjau rūtas* aprašą pateikia Vytautas Kaltenis 1956–1964 m. Rusnės ekspedicijos metu surinktoje medžiagoje²⁶. Šokis buvo atliekamas dviejų porų, sustojus vienai prieš kitą. Šokant spyruokliniu žingsniu buvo dainuojama: *Sėjau rožės, sėjau rūtas / Sėjau engertėrq, / Sėjau mano jaunąs dienas / Taip kaip engertėrq*. Vėliau, po suplojimų, šokėjai, sudarę rankomis žvaigždutes, sukdamo jas į vieną ir kitą pusę. Reikia pažymėti, kad čia taip pat naudojama žvaigždutės figūra, kuri anksčiau buvo aptarta šokyje *Karūnacija*. Galima daryti prielaidą, kad *Sėjau rūtas* taip pat galėjo būti merginų vestuvių apeiginis šokis, atliekamas apie sėdinčią nuotaką.

Tautosakos rankraštynuose galima aptikti vėlyvesnių *Sėjau rūtą* ir *Noriu miego* šokių aprašų, užrašytų Klaipėdos krašte apie 1970–1986 m. Dažniausiai jie vadinami *Noriu miego* pavadinimu. Daugelis jų tiek šokio forma, tiek struktūra panašūs. Dažniausiai šokdavo dvi poros, sustojusios priešais (LLKC 34-47/4/, Šilutės r., Vilkyčiai), tačiau pasitaiko ir keturių porų šokių, atliekamų Šilutės r. Siparių k. (KUŠK S-17/9), rečiau sustojus ratu – Šilutės r. Pašyčiuose (LLKC N34-47/3) – užrašytas tik vienas toks šokio variantas. Dažniausiai atliekamos figūros: žvaigždutės arba keitimasis porose vietomis. Tik vienu atveju užfiksuotas sukimasis už parankių (KUŠK S-17/9). K. Poškaitis pažymi, kad šokiai *Sėjau rūtą* ir *Noriu miego* paplitę visoje Lietuvoje. Visuose šių šokių variantuose panašios figūros (žvaigždutės, keitimasis) bei žingsniai (spyruokliniai ar pakaitiniai liuoksniai)²⁷. Tad galima prielaida, kad anksčiau šokiai *Sėjau rūtą* buvo paplitę Lietuvoje merginų apeiginiai šokiai, laikui bėgant praradę pirminę paskirtį ir virtę mišriais pasilinksminimo šokiais. Be to, XVII a. pabaigoje Mažojoje Lietuvoje, skirtingai nuo kitų Lietuvos regionų, rūtą, kaip skaistumo ir nekaltybės simbolį, pradeda keisti mirta. Konfirmantės²⁸ laikė rankoje mirtos šakelę. Vėliau ja puošė galvą. Ištekėjusios moters galvos apdangalas buvo kepurėlė su mirtos vainiku²⁹. Dar XX a. pradžioje lietuvininkų jaunoji buvo pasipuošusi mirtos vainiku³⁰. Tad galima manyti, kad Mažojoje Lietuvoje rūtos simbolio reikšmės praradimas turėjo įtakos ir šokio *Zalia rutele* nykimui.

²⁶ VKA – Vytauto Kaltenio Rusnės apylinkėse rinkta etnografinė medžiaga (saugoma Klaipėdos universiteto Menų akademijos Šokio katedroje).

²⁷ Kazys Poškaitis. *Apie liaudies choreografijos regioninį savitumą*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2001, 117.

²⁸ Konfirmacija (lot. *confirmatio* – *sutvirtinimas*) – krikšto sutvirtinimo apeigos. Mažojoje Lietuvoje laikyta, kad po konfirmacijos (įžegnotuvių) baigiasi vaikystė ir prasideda jaunystė. Žr. MLE II – *Mažosios Lietuvos enciklopedija II*. Parengė: V. Pėteraitis, Z. Zinkevičius, M. Purvinas, V. Bagdonavičius ir kt. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, 274.

²⁹ Teresė Jurkuvienė. *Lietuvių tautinis kostiumas*. Vilnius: Baltos lankos, 2006, 101.

³⁰ IIES – Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus archyvas – 60/2, 60/17.

Išvados

XVII a. M. Pretorijaus aprašyti šokiai *Heiduka* ir *Szala rutele* tikriausiai buvo vaikinų ir merginų iniciacijų šokiai, paplitę Mažojoje Lietuvoje. Laikui bėgant jie prarado pirminę paskirtį ir virto pasilinksminimo šokiais *Karūnacija* ir *Sėjau rūtas*, kurie išlaikė šokių formų, figūrų panašumus.

XVII a. šoktas *Heiduka* ir vėlesni šio šokio variantai: XIX a. *Haidukų šokis*, XX a. *Karūnacija*, *Pintuwinis*, *Kepurinis*, *Duja*, *Skruzdėlė*, *Vokietukas* – dažniausiai buvo atliekami šešių šokėjų arba trijų porų atlikėjų, tai rodo archajišką jų prigimtį ir šokių struktūrų panašumą.

Tikėtina, kad dar XVII a. M. Pretorijaus užrašytas šokis *Heiduka* savo forma ir figūromis buvo artimas Mažojoje Lietuvoje gyvenusių skalvių, nadruvių ir kuršių etninėms kultūroms, kurios vėliau buvo perimtos lietuvininkų ir žemaičių.

XVII a. M. Pretorijaus aprašytam merginų šokiui *Szala rutele* ir XIX–XX a. Mažojoje Lietuvoje šoktiems *Sėjau rūtą*, *Noriu miego* būdingos keitimosi ar py-nimo figūros ir šokio forma sustojus priešpriešiais. XVII a. pabaigoje Mažojoje Lietuvoje rūtą, kaip skautumo ir nekaltybės simbolį, pakeitusi mirta galėjo turėti įtakos ir šokio *Szala rutele* nykimui.

Literatūra ir šaltiniai

- Bezenberger 1882 – Adalbert Bezenberger. *Litauische Forschungen. Beitrage zur kenntniss der Sprache und des Volstumes der Litaure von Adalbert Bezenberg*. Göttingen.
- Drabecka 1976 – Maria Drabecka. Taniec ludowy. *Kultura ludowa Mazurów i Warmiaków*. Jozef Burgzta. Wrocław: Wydawnictwo.
- Huffziger 1930 – Hermann Huffziger. *Der Tanzkreis. Alte und neue volkstümliche Tänze aus Ostpreußen I*. Leipzig.
- IES – Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus archyvas.
- Jurkuvienė 2006 – Teresė Jurkuvienė. *Lietuvių tautinis kostiumas*. Vilnius: Baltos lankos.
- KUŠK – Klaipėdos universiteto Menų akademijos Šokio katedros folkloro archyvas.
- LSŠP 1994 – *Lietuvių sceninio šokio pagrindai*. Sudarė: Juozas Lingys, Juozas Gudavičius, Jūratė Čapaitė, Almutė Gražulienė. Klaipėda: Rytas.
- LLKC – Lietuvos liaudies kultūros centro etninės choreografijos rankraštynas.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto lietuvių tautosakos rankraštynas.
- Mačiulskis 2008 – Vidmantas Mačiulskis. Hermann Huffzigerio sudarytas Rytų Prūsijos šokių leidinys Der Tanzkreis. Alte und neue Volkstänze aus Ostpreußen. *Liaudies kultūra VI*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
- Mačiulskis 2008 – Vidmantas Mačiulskis. XVII–XIX a. lietuvininkų šokis kaip etninės tapatybės ženklas. *Res humanitariae III*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Mačiulskis 2009 – Vidmantas Mačiulskis. Lietuvininkų šokis prof. J. Lingio archyve. *Res humanitariae V*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Mažosios Lietuvos enciklopedija II (MLE II) 2003 – *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. 2. Parengė V. Pėteraitis, Z. Zinkevičius, M. Purvinas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Nakienė 2001 – Irena Nakienė. Sutartinių reliktai Mažojoje Lietuvoje. *Tiltai*, nr. 7. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
- Nesselmann 1853 – Georg Nesselmann. *Litauische Volkslieder*. Berlin.

- Petrošienė 2007 – Lina Petrošienė. *Lietuvininkų etninė muzika: tapatumo problemos*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Poškaitis 1992 – Kazys Poškaitis. *Liaudies choreografija*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
- Poškaitis 2001 – Kazys Poškaitis. *Apie liaudies choreografijos regioninį savitumą*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
- Prătorius 1871 – Matthaeus Prătorius. *Deliciae Prussiae der Preussische Schaubühne*. Berlin.
- Pretorijus 2006 – Matas Pretorijus. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, t. 3. Sudarytoja Ingė Lukšaitė. Parengė Milda Girzijauskaitė, Sabina Drebbello, Mintautas Čiurinskas. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- Račiūnaitė-Vyčiniene 2000 – Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene. Dviejų pradų – vokalinio ir instrumentinio – susipynimas sutartinėje „Buvo dūda Vilniuje“. *Lietuvos muzikologija I. Lithuanian musicology I*. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija.
- Sruoga 1927 – Balys Sruoga. *Dainų poetikos etiudai*. Kaunas.
- Slaviūnas 1959 – Zenonas Slaviūnas. *Istorinės, humoristinės, šokių ir instrumentinės sutartinės*. Vilnius: Vaga.
- Šaknys 1996 – Žilvytis Bernardas Šaknys. Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje. *Lietuvos etnologija I*. Vilnius.
- Tarptautinių žodžių žodynas (TŽŽ) 2007 – *Tarptautinių žodžių žodynas*. Parengė V. Vaitkevičienė. Vilnius: Žodynas.
- Lietuvininkų žodis (LŽ) 1995 – Dalia Urbanavičienė. Lietuvininkų choreografijos pėdsakais. *Lietuvininkų žodis*. Parengė Norbertas Vėlius, Kazys Grigas, Zita Kelmickaitė. Kaunas: Litterae Universitatis.
- Urbanavičienė 2000 – Dalia Urbanavičienė. *Lietuvių apeiginė etnochoreografija*. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija.
- Urbanavičienė 2009 – Dalia Urbanavičienė. *Šokamosios ir žaidžiamosios sutartinės*. Vilnius: Kronta.
- VKA – Vytauto Kaltenio Rusnės apylinkėse rinkta etnografinė medžiaga (saugoma Klaipėdos universiteto Menų akademijos Šokio katedroje).
- Zabieliene 2008 – Aušra Zabieliene. Klaipėdos krašto etnokultūrinis paveldas šiuolaikiniuose folkloro ansambliuose. *Lituanistica*, t. 54, nr. 3(75). Vilnius: Lietuvos mokslų akademija.
- Еремина 1991 – Вера Еремина. *Ритуал и фольклор*. Ленинград.

Vidmantas Mačiulskis

PARALLELS BETWEEN *HEIDUKA*, *SZALA RUTELE* – THE 17TH CENTURY DANCES OF LITHUANIA MINOR – AND THE 19–20TH CENTURY DANCES

Summary

The present article is an analysis of the dances *Heiduka* and *Szala rutele* of the inhabitants of the Lithuania Minor described by Matas Pretorijus in the 17th century. The article discusses the parallels between the dances hereinabove with the later variants of these dances described in the territory of the Lithuania Minor – in Klaipėda region and a certain part of Königsberg area (current Kaliningrad Oblast) – and in Samogitia in the 17–20th centuries. The interrelation and change of the purpose, forms and patterns of dances are analyzed.

The study showed that *Heiduka* and *Szala rutele* dances described by M. Pretorijus in the 17th century might have been boys and girls' initiation dances that were widely spread in the Lithuania Minor and that lost their primary purpose and transformed into recreational dances *Karūnacija* and *Sėjau rūtas* that retained the similarities of the dance forms and patterns.

Both *Heiduka* danced in the 17th century and the later variants of this dance *Haidukų šokis* in the 19th century, *Karūnacija*, *Pintuvinis*, *Kepurinis*, *Duja*, *Skruzdėlė*, *Vokietuko* dances in the 20th century were performed by six dancers or three pairs of dancers, which testifies the archaic nature and the similarity of the structures of the dance. It is likely that the forms and patterns of *Heiduka* dance described by M. Pretorijus in the 17th century were very close to the ethnic culture of the Scalovians, Nadruvians and Curonians, who lived in the Lithuania Minor, and that were later on adopted by the Prussian Lithuanians and the Samogitians.

Lining opposite and exchanging places or weaving dance forms were characteristic of the girls' dance *Szala rutele* described by M. Pretorijus in the 17th century and *Sėjau rūtq*, *Noriu miego* dances popular in the Lithuania Minor in 19–20th centuries. As rue as a symbol of chastity and virginity was replaced with myrtle at the end of the 17th century, this could have affected the decline of *Szala rutele* dance.